

STIG DAGERMAN IN MEMORIAM

Diktaren och döden

Natten till den 4 november stängdes en garagedörr i Enebyberg och en människa gick bort. Natten till den 5 november visste de som var kvar att döden ger frid endast åt dem som dör — mörkret föll tyngre än vanligt.

Stockholmsstidningarna hade brätt den natten — natten till den 5 november. Stig Dagerman var död och döden en nyhet. Sorgen måste redigeras, ty så säger yrkets bud. Blott en tidning i Stockholm visste ingenting — Stig Dagermans egen tidning. Natten till den 5 november var han fortfarande levande — bland oss, för oss, hans kamrater. När de andra tidningarna bröt in nyheten om hans död i ett garage i Enebyberg, bröts som om ingenting hänt — och det fruktansvärda hade ännu inte hänt för oss — sidan med Dagermans dagsedel nere i sätteriet vid Sveavägen. En vanlig sida, en vanlig natt för oss, hans kamrater. Just den natten, den som skulle blivit den svåraste, stängdes nyhetens alla vägar till och inte förrän allt nästa morgon var obevekligt för sent fick vi budskapet. Den vanliga sidan var ingen vanlig sida, den vanliga natten en ovanligt mörk natt.

Nu har en helg gått förbi — en grå helg med stumma timmar och missmod — och sorgen är inte längre någon nyhet, endast sorg. Från mitt fönster ser jag himlens gråhet och de gula bladen som faller från träden — "att dö är att resa en smula från grenen till fasta marken", skrev Stig Dagerman i en av sina sista dikter. Att sörja är svårare — sorgen ger ingen frid och inget fall. Och vi som sörjer — det är vi som aldrig kommer att glömma hans snabba, vänliga leenden och hans goda blick när han såg på oss. Men också vi som blott mötte honom i dikten och insåg, att endast han kunde formulera det som vi själva inte kunde eller vågade formulera. Stig Dagermans författarskap är en snabb rispa i tiden mellan säkerhet och avgrund — hans dikt en skälvan, modig människors öst i en tid som behöver människors öster. Han visste redan från början mycket om människans villkor i denna tid — till slut visste han för mycket och dukade under av visshet.

Mer än någon annan svensk diktare förkroppsligade Stig Dagerman det litterära 40-talet i Sverige. Angest var 40-talets litterära teckning — Stig Dagerman var angestens analytiker, en diktare med stillet bland andra diktare som har svarta rosor i famnen. Protest var 40-talets löseord i den politiska verkligheten som endast de drömmande diktarna kunde komma ifrån före och efter tredje rikets sammanbrott — Stig Dagermans generationskamrater drog i allmänhet mot den anarkosyndikalistiska möjligheten. För Stig Dagerman var det mer än en möjlighet. När andras dikt siktade mot detta frihetsalternativ, utgick Stig Dagermans dikt från det. Och 40-talets upprördhet som sprängde former och födde visioner i brandbelysning — vem visste mer om den än Stig Dagerman? Hans "Kt" var en samvetsspeglare i en tid då dödsprocenten bland samveten var mycket hög — en ungdomlig, allt omfattande kraftsats som hade varit omöjlig utan självförbränning och tro. Och Stig Dagerman hade tro — tro på människan. Därav hans försök att vända angesten till något positivt, därav hans protest, därav hans upprördhet.

Elden brann intensivt några korta år. "Ormen" — hans debutroman — var en explosion, en beredskapsroman som sprängde gränserna, en skildring av den

brinnande öknens fasa, upplevd från en oas. "De dödas ö" — som Erik Lindgren kallat "det fyrtyalistiska problemkomplexets flygande fästning" — en mar-drömvision som tycktes frampiska av en diktare som överskridit det möjliga gräns. Sällan eller aldrig har vi en yngling som nyss passerat tonåren ryckt fram bland diktarna med sådana uttrycksågor och en sådan skrämmande visshet om hur fruktansvärt livet kan vara. Kritiken var häpen och häpenheten födde drömmar om en diktare som skulle besegra världen.

Stig Dagerman blev aldrig diktaren och kanske var det vår skuld att han inte blev det. Löftet som han gav förvandlade vi till förväningar, som till slut tyngde honom till tystnad. Ständigt startade han från en för hög punkt och ständigt blev vår vänstan för tung för honom: från visionen av de dömdas ö begav han sig till det självdömda, besegrade Tyskland och skrev därifrån reportageserien "ysk höst", det märkligaste vittnesmål om den yttre och inre sanningen kring människor efter ett krig som någonsin publicerats i svensk press. Och en kväll kastade han ett spjut av sårad visshet från Dramatens lilla scen: "Den dödsdömda" blev beåtalad om en teaterdiktare som hade möjligheter som ingen annan, som kunde dramatiska språk rent intuitivt och visste att det språket passade för tiden.

I tätt följd kom dessa verk — elden brann högt och intensivt, tidens händelser gav den näring. Det kan vara skäl att notera detta nu, i ett annat decennium, i en annan mindre laddad tid. Stig Dagerman var en tidsdiktare, sin tids diktare. Det går inte att bryta loss "Ormen", "De dömdas ö" och "Den dödsdömda" ur tidsammanhanget, att glömma bort de yttre förutsättningarna. I flera fall har försökt gjorts och det har konstaterats att Stig Dagermans produktion endast har den ovanliga ansatsens värde, att hans sthorhet var aningens storhet. Ar det alla tidsdiktars öde — ja, då må noteringen hålla. Men är det så att den stora tidsdiktaren åter blir levande när tiden gått ett varv och vi åter är framme vid samma tragiska världsplittring som när den skrevs — ja, då är Stig Dagermans dikt en dikt som återkommer och tolkar vår innersta fruktan och tro precis som den gjorde under 40-talet.

Stig Dagerman kom igen efter den första oerhörda stegringen. Romanerna "Bränt barn" och "Bröllopsbesvär" var konfliktromaner inom en trängre sektor, men särskilt den senare gav förhoppningar om att han även utan en alltför tydlig inre spänning skulle kunna bli den romanens förnyare som då — 1949 — efterlystes. Som novellist behärskade han med sin språkförnyande förmåga att konkretisera känslor situationer flera fält — från den yttersta realismen till den yttersta symbolismen. Och som dramatiker fortsatte han, sökande nya miljöer och nya uttrycksomöjligheter. "Skuggan av Mart", "Streber" och "Ingen går fri" — från "Den dödsdömda" och genom dessa dramatiska arbeten går en stråvan bort från visionen, närmare verkligheten som till slut resulterade i bonedramat "Den yttersta dagen", det av Dagermans dramer som kanske kommer att leva längst.

Men stoffet trängde inte längre på som i början — det blev en tomhet mellan hans egen inre spänning och den mindre laddade tidsatmosfären. Det är på något vis betecknande för Dagermans säkert som diktare att han till slut endast lyckades med de

dagsaktuella verser som han skrev i denna tidning. Han var diktare men förutsättningarna för honom som diktare var journalistens. I sina noveller — aldrig cyniska, alltid med medkänslans patos — fullföljde han till slut den uppgift som tidsanalytiker som han ansåg vara den viktigaste.

Han talade ofta om döden i dessa dikter och man visste att han inte var rädd för den. "I livet sover döden och i döden livet", heter det på ett ställe i "Bröllops-

besvär". Det fanns en självklar värdighet och förvisning i detta, men förutsättningarna för honom som diktare var journalistens. I sina noveller — aldrig cyniska, alltid med medkänslans patos — fullföljde han till slut den uppgift som tidsanalytiker som han ansåg vara den viktigaste.

Stigs gemenskapskänsla drev honom att söka många vägar. Alltid försynt, alltid med en outtalad önskan av att vilja vara vilkommen, alltid rädd för att inte vara det eller för att komma hindrande ivägen fast hans egen dörr stod lika öppen som hans eget hjärta stod öppet för allt och alla utom för det medvetet och uppsättligt onda. Kontaktbehovet svavade mot hans egen generositet, ständigt registrerade hans känslor sinne den minsta skiftning på hjärtlighetsskalan. Hans enkla och rättframma filosofi för samlevnaden människor och människors världar emellan var uppriktighet och förstäelse.

Stigs lidelsefulla sportintresse kanske kan förklaras med att han från sin läktarplats utlöste en del av sitt gemenskapsbehov, av att han ville vara med. Från åskå-

Stig var djurvän. När han återkom från sin Australienresa fick han en get av goda vänner.

BERTIL CRIPENFORS

En redaktion sörjer

När Arbetaren sommaren 1941 sökte en volontär föll valet på en 18-årig student. Studentbetyget spelade i sammanhanget ingen avgörande roll. Det tillhörde inte kutymen att välja medarbetare i det akademiska lägre. Större betydelse tillmättes i stället det faktum att den unge studenten tillhörde en syndikalistisk ungdomklubb och att han där som protokollförare redan hade rykte om sig att vara en duktig skrivkarl. Ryktet sträckte sig knapast längre än inom Klaralorgens väggar. Men det räckte — Stig Dagerman fick jobbet som volontär. Han var 18 år, skygg som en hind, tyst och försynt som en klostermunk, men ryktet om att han kunde skriva talade sant.

Han fick som alla andra volontärer börja från början, med små mötesreferat, lättare reportage, korrekturläsning och annat journalistiskt nybörjargöra. Flitens lampa brann över hans arbetsbord. Helst ville han begagna skrivmaskinen. Det tekniska redaktionsarbetet intresserade honom mindre. Stilsorter, rubriksystem och ombytningschema fascinerade inte på samma sätt som när han i en lyckad stilistisk vändning kände att uttrycksomöjligheterna fanns inombords. Skrivandet blev snart ett livsvillkor för honom.

Dagermans slagruta pekade ständigt mot de litterära källprängen. Han började skriva dagsverser, under signaturen Qroll, ett rimsmideri där attistiskt salt och formell elegans fanns med redan i de första försöken. Samtidigt prövade han sina krafter på tidningens kultursida, främst som litteraturkritiker. När "Arbetaren" 1944 tillsatte en "helfridsamtäld" kulturredaktör var Dagerman trots sin ungdom självskriven för den uppgiften. Under de två år han svarade för kulturavdelningen grundlades den goodwill som Arbetaren åtnjuter som kulturorgan. Hans penna började att observeras i litterära kretsar. Det fanns en pregnans och klarhet, en mognad och disciplin i stil och tanke som bara hör hemma hos de stora överlägsna begåvningarna.

Kulturjournalisten Dagerman valnade så en morgon och fann sig berömd som författare. Det var när debutromanen Ormen kom ut. Den boken skrev Dagerman på mellanstunder under sitt kulturrjobb på Arbetaren. Han visste säkert sin kallelse, men framgången påskyndade väl hans beslut att helt ägna sig åt det litterära författarskapet. Han slutade sin anställning men bröt aldrig förbindelserna med vår tidning, vars ideologi hade gått honom i blodet. Sitt medlemskap i den syndikalistiska rörelsen behöll han också genom alla åren. Vi följde Dagermans framgångar på det litterära fältet med stolthet och beundran, han följde vårt arbete med samma sympati och intresse som tidigare. Och 1950 kom han tillbaka som vår kulturredaktör! Då hade han några år av hektiskt litterärt skapande bakom sig. Han var en av sin ge-

nerations store diktare, den överlägsne som behärskade samtliga litterära uttrycksmedel, under spelade i sammanhanget ingen avgörande roll. Det tillhörde inte kutymen att välja medarbetare i det akademiska lägre. Större betydelse tillmättes i stället det faktum att den unge studenten tillhörde en syndikalistisk ungdomklubb och att han där som protokollförare redan hade rykte om sig att vara en duktig skrivkarl. Ryktet sträckte sig knapast längre än inom Klaralorgens väggar. Men det räckte — Stig Dagerman fick jobbet som volontär. Han var 18 år, skygg som en hind, tyst och försynt som en klostermunk, men ryktet om att han kunde skriva talade sant.

Dagman kom åter till sin gamla redaktion lika pojkaktigt purung som tidigare. Men också lika tyst, lika skygg, lika försynt och bortkommen i den hårda vardagsjargongen. Ett snabbt övergående leende och sen samma outgrundliga ansikte där hjärtgodhet, vilshenhet och svärmod speglades om vartannat. Han var sig lik — men ändå så olik. Han den febrilt skapade var inte längre febril. Det tog emot vid skrivmaskinen. Det som gick ur valsarna var fullödig journalistik, men det kostade honom en sådan omänsklig möda. Hans självkritik kände inga gränser. Han höll på att spränga sig själv för den kortaste bekräftelsen. Sammanbrottet kom en kväll när han skulle lämna en minnesartikel över en stor svensk kulturgestalt. Han hade arbetat på denna artikel i flera dagar. Nu väntade sätteriet på att få manuskriptet för sättning och det kom på skrivarens lott att få det ur Dagermans skrivmaskin. Det lyckades i en sen nattimma men Dagerman kunde själv inte godkänna manuskriptet för publicering. Han bröt samman inför sitt manuskript och måste söka vård för sin psykiska depression. Han kom aldrig tillbaka som Arbetarens kulturredaktör.

Men han kom tillbaka som marginalverspoet!

Samma dag som bordskapet gick om hans bortgång fanns hans sista marginalvers i "Arbetaren". Den var en marginalvers till "Den dödsdömda" under den ständiga rubriken Dagermans Dagsedel. En serie olyckliga omständigheter förhindrade oss att förmå hans påstådda död. Men "dagsedeln" var med — den sista. Det är en tung uppgift att för alltid lyfta bort sin vinjettrubrik för denna Dagermans marginalvers. Är det förkretsar. Det fanns en pregnans och klarhet, en mognad och disciplin i stil och tanke som bara hör hemma hos de stora överlägsna begåvningarna.

Dagen före sin bortgång lämnade Dagerman sin sista "dagsedel" på redaktionen. Vi satt och samtalade om hans medarbetarskap. Jag ville tacka honom för att han följde oss till den nya tidningsofficinen och att han hade råd att fortsätta sitt medarbetarskap i den fattigaste av tidningar. Han tittade upp, det skygga leendet den syndikalistiska rörelsen belyste för ett ögonblick upp hans ansikte. Sen kom svaret: Det är ju bara här jag kan skriva.

Nu har pennan fallit ur hans hand. Döden tillåter honom inte ens skriva "dagsedlar" i Arbetaren. Vår finaste medarbetare har lämnat kamratkretsen. I dag känns det meningslöst att göra en tidning.

EDVARD RAMSTRÖM

Den unge volontären

"Hans verk var en SOS-signal"

Stig Dagermans död har utlöst kommentarer i hela den nordiska pressen. Genomgående har man fäst uppmärksamheten vid hur häftigt hans geni blossade upp, följt av de många årens tysta kamp då han förgäves sökte återfinna den förlorade Aladdin-lampor, inspirationens symbol.

Hans verk var en SOS-signal, hans död blev en varningssignal: "non plus ultra" — hitintill och icke vidare när revolt och genomskådande. Nej, inte varning: budskapet är att fortsätta, trots allt, med hans modiga ungdom för ögonen, också i vetskap om att denna världens furste rår på en till sist... De som ter sig farligt gudalika, det är unga människor som något enda ögonblick av be-rusning och klarsyn tycks storma Olympen, i revolt mot de makt-havande gudarna och i en glimt där de genomskådar de makthavande gudarnas djävulskap. Dessa unga är de som gudarna hatar. Vad de begär, är vad de gamla och lydkliga kallade hybris, straffbar förmånenhet. Och gudarnas straff — nej gudarnas hämnd — är att de människorna dör unga. Väljer döden, drivs till var-valet. Orkar inte överleva glimten av genomskådande, outhärdlig för den renhjärtade som då tycker sig se Gud och upptäcka att Han är ett med Satan.

IVAR HARRIS
i Expressen

I mycket var han olik andra författare jag lärt känna, och jag brukade tänka på honom som en

Kamrat Stig

— ungdomsklubbisten

Stigs dödsbud kom som en chock — trots att man länge fruktat hur det skulle gå. Han hade flykt för högt i känslan och tankens värld, för högt för att vi vanliga jordbundna varelser skulle kunna följa honom. Likt en Ikaros har han nu störtat med brända vingar. Även om vi inte kunde följa hans flykt känner vi stor saknad. Vad allt kunde han inte ha gett sökande människor, om han kunnat fortsätta? Ingen vet!

Några år under sin tidigaste ungdom kom Stig att dela vår möda inom den syndikalistiska ungdomsrörelsen. Första gången jag träffade honom var vid ett agitationssamkväm i Klara Polkrets hus. Han var en vek, blyg yngling i sällskap med sin far. Jag började prata med honom och han var genast med på att gå in i den syndikalistiska ungdomsklubben i Klara. Hans blyghet hindrade nog honom att göra sig gällande första tiden, men som sekreterare var han överträffad. Bland hans protokoll i klubbens arkiv finns det säkert små klenoder.

Kort därefter bildade vi en ungdomsklubb på Söder där Stig naturligtvis lättare kunde göra sig gällande då det var en mindre krets. Men han hade inga ambitioner att göra sig gällande med prat och frager. Hans små ironiska och humoristiska inlägg i mötesförhandlingarna hade alltid stor effekt. Sin litterära talang — utöver protokoll och någon gång små referat — visade han aldrig. Han tillhörde inte dem som i tid och otid ville läsa sina egna alster. Inte heller drog Stig sig för att hjälpa till med flygbladspredning. Pän var kanske blyg, men aldrig rädd för att svara för sin åsikt.

Tyvärr gjorde Stigs litterära arbete att han snart fick så många jättn i elden, att han endast tillfälligtvis kunde delta i klubb-arbetet. Dock var han senare med i en del konferenser och t. o. m. någon kongress där hans inlägg i många viktiga frågor hade stor kraft.

Sedmera träffades vi endast sporadiskt och det var mest de rent personliga problemen som dö-

representant för en ny och modernare människosort. Han var lidelsefullt intresserad av sport, av bilar, av kaserierna och de tecknade serierna i tidningarna, av radions nöjesprogram. Han levde mera i nuet sådant det tecknar sig för de flesta människor än i det förflutna och i den litterära traditionen. Han var samtidigt en man med ett lidelsefullt politiskt patos och hade fått sin skolning inom syndikalismen. Andra till sin sista levnadsdag skrev han satiriska dagsverser i tidningen Arbetaren. Han hatade diktaturen av vad färg den än var. Hans rätts-länsla flammade häftigt upp, och han fick när han tog till orda i politiska angelägenheter en över-lägsen skärpa i sitt föredrag. I "Tysk höst" sprang medkänslan upp som ett blödande djur. Men han fick när han tog till orda i politiska angelägenheter en över-lägsen skärpa i sitt föredrag. I "Tysk höst" sprang medkänslan upp som ett blödande djur. Men han fick när han tog till orda i politiska angelägenheter en över-lägsen skärpa i sitt föredrag.

Kraften inom honom blev in-kapslad liksom i ett pansar till sist. Mjukheten och ömheten fanns i hans blick, ett blygt barns blick ofta. Att förstå honom var svårt, att älska honom var lätt.

OLOF LAGERCRANTZ
i Dagens Nyheter

För fem år sedan syntes Dagerman ha sina lärlingsår bakom sig och stå färdig att ta sitt rike i besittning. Man trodde sig bara behöva vänta för att få se honom växa ut till en Strindberg eller Hjalmar Bergman. Och då blev han med ens tyst... Vad var det som hade skett? Hade han trots allt brutnit ut i förtid, eller hade de stora förväntningarna blivit en börda, så tung att han inte orkade bära upp den? Vi vet det inte och skall väl aldrig få veta det. Det enda man säkert kan säga är att svensk litteratur kanske inte har lidit en lika stor förlust sedan Stagnelius tidiga död som nu, då Stig Dagerman har tystnat för alltid.

STEN SELANDER
i Svenska Dagbladet

Stig Dagerman var en brådmogen författare. Det är som låg det en grym konsekvens i hans banas slut efter hans häftiga upplammande och korta, hektiska blomstring... Kanske var det den jättelika begynnelseframgången och alla de förväntansfulla blickarna som verkade förlamande, kanske — och troligen — var det mera något annat: tidens hela betryck, lidandet och våldet, det kalla kriget och de cyniskt kallgrinande pokerspelen som dirigerar det. Allt detta som Dagerman så sä-rigt upplevde med varje fiber av sitt jag. Kanske blev fruktan — och medlidandet — till slut för starka, så starka att de ledde till

minerade. Frihetliga Bokgillet, som han även tillhörde, var han mycket intresserad av, men hans tid tillät inte att han ägnade sina krafter åt det, med undantag av uppläsning vid något tillfälle. Nu träffas vi inte mer. Stig. Ditt hjärtliga handslag och ditt skygga leende är bara ett minne. Inom den syndikalistiska rörelsen kommer du emellertid alltid att stå kvar — i de gulnande protokollen. Säkert har de idéer, som du funnit inom den syndikalistiska och anarkistiska idévärlden varit kompass i det litterära arbetet. Kanske blev du alltför mycket isolerad från oss genom dina framgångar? Det tjänar ingenting till att fråga. Vi har bara att tacka för vad som varit, organisatoriskt och personligt.

ERIK LUNDEKVIST

TVÅ BREV

Framför mig ligger två långa brev som Stig Dagerman skrev mig en gång för sex år sedan. Han sände aldrig av dem med posten; han hade inte kunnat för-må sig att göra det, sa han. I stället gav han dem till mig när vi en dag råkades för att som vanligt tala om hans böcker, de skrivna men i än högre grad om de oskrivna, och om hela det tunga register av mänskliga problem som han brottades med, i ständigt pendling mellan höjder av svindlande glädje och djup av nattsvart förtvivlan. Jag tog hem de båda breven, läste dem, förseglade dem. Det är först nu jag åter öppnat det bruna konvolutet.

I dessa båda brev lever Stig Dagerman, i dem levde han ut, så som han måste göra det, i sin längtan efter mänsklig kontakt, i sitt behov av att blicka sig, i sitt okuvliga ärlighetsbehov. De består av ett följebrev och ett huvudbrev. Det hade gått en tid, inte lång, mellan dem. Under denna tid hade förvandlingen skett. Följebrevet intonerade han med orden:

"Jag bifogar ett brev som jag skrev till dig en kväll när jag var till den grad olycklig att jag på allvar trodde att jag aldrig mer skulle kunna skriva. Sen lossnade det mirakulöst... Skulle väl alltså egentligen slita sönder detta redan sönderslittna brev en afton vid Siljans vatten, men så tänkte jag att du som är passionerad i historia också bör kunna intresseras för en nyrestaurerad själslidandes- och läkehistoria. Dessutom vill jag ju gärna ge mitt lilla bidrag till litteraturhistorien; intet får förfaras som professor X. säger... Du har alltså ingen anledning att oroa dig varken före, under eller efter läsningen, jag tycker det bara hade varit synd att riva sönder så mycken flit och öppenhet — vem vet när båda dessa ting nästa gång sammansträlar?..."

Samnerligen, livet är rikt och spännande... Jag är mycket ung, mycket lycklig..."

Huvudbrevet, skrivet sannolikt någon vecka tidigare, slutar med orden:

"Nu har jag talat ut, och det är sent i morron går jag väl vidare som om ingenting hänt. Kanske är jag bara trött. Kanske går allting över. Antingen det

kramp i stället för till levande aktivitet.

NILS BURJE STORMBOM
i Huvudstadsbladet,
Helsingfors

Stig Dagermans marginalpoesi hör till det mest bitka som publicerats i svensk press. Hans gylla blev aldrig menlöst, hade alltid tendens och skonade aldrig dumhet, översitteri, diktatur och källborgerlighet. Hans dikter hade — även när de behandlade utländska företeelser — alltid en udd mot svenska missförhållanden. Han var också som skribent i den lyckliga belägenheten att aldrig behöva dagtinga... Fast de så gott som undantagslöst behandlar aktuella ämnen har de en verkingskraft långt efter att den aktuella händelsen försjunkit i den behagliga folkhemsglädskan. Därför borde Dagstidningen Arbetaren (eller det syndikalistiska förlaget Federativ) hedra den mångsidige, begåvade och valne författaren Stig Dagerman med att ge ut ett urval av hans marginalpoesi — verk som man inte kan gå förbi, när det gäller att bedöma hans litterära gärning.

CARL-OLOF LANG
i Göteborgs-Tidningen

går över eller inte är det emellertid gott att ha någon att tala till som hör."

De är av lika vikt, följebrev och huvudbrev, de hör mycket nära ihop, intet av dem ger hela Stig Dagerman, endast en av de båda sidor som tillsammans konstituerade honom, de måste läsas i ett sammanhang. Följebrevets ord:

"Gud vad det är ljuvligt att kunna jobba igen, att vara i smältning efter två års istid. Jag har inte sovit två nätter på den tredje, om dagarna går jag i feber, en kön, och känner mig så illt berusad..."

"Taland kommer ju tanken att jag skulle ge upp författarskapet och ägna mig åt något som kunde dämpa plågan och döda min själ. Det kommer för mig att jag fortsätter att skriva av idel presstige, för att uppfylla förväntningar, som jag själv inte delar, och tillfredsställa behov som jag innerst inne inte tror existerar. Är det så viktigt det jag har att säga, att det skulle svara mot dessa uppbyggade förhoppningar, en del ännu har på mig? Jag tvivlar, tvivlar och tvivlar."

In i det sista, det allra sista, förblev dessa båda sidor levande inom honom. Vi som hade förmånen att i mån av förmåga få del av hans förtroende, vet att det aldrig hos honom var enbart mörker, aldrig allenast förtvivlan, utan också den glädje som hans varma, ljusa leende då och då kunde avspejla. När han i sitt brev frågade:

"Var är den väg som över allt

jag söker? Främmande land, ny kärlek, en gud?"

var det en fråga som ingen utom han själv kunde besvara. Han fann svaret. Aldrig har jag förnummit detta klarare och tydligare än en sensommarkväll i år då vi tillsammans dragit upp linjerna för den nya stora roman som stod så levande för honom. Vi hade nått fram till en sådan punkt då mörkret inom honom gav vika och ljuset plötsligt flammade upp. I det ögonblicket tog han telefonen till den som stod honom närmast här i livet.

Hans bittra ord, skrivna för sex år sedan:

"Vad kärleken beträffar måste man väl, är min fastaste övertygelse, en gång upptäcka att det bara finns en och hejne skall man aldrig få"

gick inte i uppfyllelse. Livet självt förnekade dem, och han visste och erkände det med den omhettens glädje som han i så sällsynt hög grad var mäktig av.

Mycket kommer att skrivas om Stig Dagerman. På sitt splittrade, trevande sätt var han medveten om sin betydelse och sin insats. De självironiska orden om att även han skulle ge sitt lilla bidrag till litteraturhistorien — "intet får förfaras!" — ger en glimt av detta. Han skall få, han har sin plats i den svenska litteraturens historia. Men i dag dröjer man helst vid en liten dikt han en gång skrev, jag vet inte när, och som ägs av den som står honom nära:

"På kvällen går man sönder,
syster lilla.

När man går sönder faller blom-mor ut.

När man ger blommor gör man inte illa.

När man går sönder blir man gud till slut."

RAGNAR SVANSTRÖM

Bengt Ekerot:

"Han lever i oss"

Det är svårt att tala i dag. Stig Dagerman är död. Man vill vara tyst, lyssna efter ljudet av hans lägmälda, inträngande stämma, men allt man hör är en bilmotor som spinner i ett garage. Man går på gatan, förbi löpsedlarna med de fruktansvärda rubrikerna och hatar alla bilar.

Det är också svårt att vara tyst i dag.

I går firade vi en stor fest, vi teaterfolk. Ingen av oss visste då att festen skulle sluta i tragedi, att svensk teater skulle drabbas av en förlust som jag inte tvekar att kalla oersättlig.

I går blev det bestämt att Stig Dagermans oskrivna dramer aldrig skall komma att skrivas.

I går blev det bestämt att den av oss som såg klarast, som klarast kunde formulera vad vi alla dunkelt kände, aldrig mera skall stå upp och tala för oss."

I går blev det bestämt att den känsligaste och den modigaste aldrig mera skall stunga oss med sin känslighet och sporra oss med sitt mod.

En dag skickade Stig Dagerman ett litet brevdrama till mig på två sidor. Han kallade det för "Sjätte akten", att spelas sedan ridån gått ner och teatern stängt för natten.

Person: en själ.

Kläddel: själavändande.

Dekorationer: det förflutnas skuggor blandade med framtidens.

Till höger och vänster: skärmar av ensamhet.

Ljus: mörker.

Handlingen: försvar för en sak som aldrig blivit angripen och därför inte finns.

Personen håller ett nyss läst brev i handen:

"Nu har alla gått och flera so-ver redan."

Det slog mig att dramat slutat. Som om dramer kunde sluta utan att nya dramer börjar. Som om ridåer kunde sänka sig utan att nya stiger. Ridån har gått ned för dramat Stig Dagerman, men vi som träffats av hans ord, vi är många, många. Vi som sett hans snabba leende som en plötslig strimma ljus i mörkret, vi som tagit emot hans medkänsla och friheten — vi här präglats av honom. Han lever i oss, och det är oss själva vi sörjer i honom.

Litet längre fram i dramat "Sjätte akten" säger han: "Jag är en bekräftelse på de som aldrig upphör."

Nej, Stig, det Du var och stred för upphör aldrig. Hur bitter denna grå novemberdag än är — vi skall aldrig glömma det! Till sist vill jag gärna läsa upp slutorden ur det drama som skulle bli hans sista, "Den yttersta dagen":

"Fader, du som är i himmelen tack för att du låter oss leva på jorden

tack för att du låter oss dö på jorden

utom på jorden finns ingen vila.

Fader, du som är allas husbonde tack för att du ser till dina drängar

tack för att du låter dem leva på det att de skall kunna älska tack för att du låter dem dö på det att de skall kunna bli älskade.

Fader, du som leder våra vägar tack för att du selar våra hästar när vi icke rår.

Minnesord av hans vänner

KARL VENNEBERG:

Stig Dagermans livsöde har den farligaste, den mest lockande av all fascination: den ungdomliga renhetens. Sådant var den eld som var hans egenart, som slog upp med vit låga i motiv som var decenniets och stilar som var hans litterära epoks. Motiv och stilar tillåter kompromiss, men inte den ungdomliga elden.

Ändå tror jag att vi utan hä-delse kan ta livets parti också mot Stig Dagerman. Han var diktare, men är också själv ett motiv, och då inte bara för en ny Viktor Rydberg utan också för en ny Ibsen. Hans tragik var till en del den förenklade renhetens, till en annan del den stagnerade renhetens. Först om vi ser det, får hans gestalt sin rätta komplicerade innebörd av krav och vederläggning, anklagelse och motan-klagelse. Vår sorg blir inte ärligare eller djupare av att vi sörjer honom med slutna ögon.

Farväl, kamrat, och må Du, som inte kunde ta emot ett svek, i Din död lära oss förlåta det liv som sviker oss alla.

*

YNGVE GAMLIN:

För oss som kände Stig Dagerman var han något av en symbol, en symbol för ungdomlig renhet och sanning. Då den färdige och lägmälda Stig någon gång yttrade sig i ett samtal eller en diskussion, skedde det med en sådan skärpa, lidelse, kvickhet och fantasistyrka, att man lyssnade till honom som om man tagit del av ett under. Allt låg så färdigt inom honom, alla formuleringar så självklara, där fanns aldrig något att tillägga, aldrig något att angripa.

Stig Dagermans liv kan man jämföra med en avlossad plis bäge. Den går obevkligt mot målet, dess bana kan aldrig på-verkas. Stig Dagerman satte friheten och vänskapen högst här i livet. För honom hette friheten ensamheten.

"Där är en strand man skall be-träda ensam.

Där är en frihet, för stor för alla. Vår största frihet heter ensam-heten.

Den största ensamheten kallas döden.

— — —

Först i den största ensamheten skall vi tilltilligen få mötas."

*

PER ANDERS FOGELSTRÖM:

"Tystnad faller över hans oro. Allt går mot sin fullbordan."

Man sitter och stirrar på orden, några rader ur Stig Dagermans nattliga Klara-skiss, känner hur lite det finns att tillägga, hur tankarna förlämnas och formule-ringarna blir futtiga, onödiga. Men ur denna den tristaste grå november lyser det varmt röda minnet av hans levande mänsk-lighet. De som mött honom kommer alltid att minnas — och vär-mas.

tack för att du är ut giggen när våra krafter sinar

tack för att vi får komma till kvorn innan vi träskat och för att vi får stupa för den vi gjort orätt.

Fader, du som går på jorden låt din frid falla över de jagade liksom den faller över jägaren låt din frid falla över honom som springer

liksom den full över honom som stannade

och ske din vilja på hela jorden såsom i stallen så och på åkrarna och såsom på åkrarna

så och i kamrarna amen."

(Dagens Eko den 5 november),